

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИПИСІВ РОЗДІЛУ III КНИГИ I ЦК УКРАЇНИ З ІНШИМИ ЧАСТИНАМИ ЦК УКРАЇНИ, КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ ТА СПЕЦІАЛЬНИМИ ЗАКОНАМИ

Ходико Юрій Євгенович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Прийняття у 2003 році Цивільного кодексу України ознаменувалося для цивільного законодавства появою нового Розділу III «Об'єкти цивільних прав» Книги першої ЦК України, якого до того часу цивільне законодавство не знало. Через майже два десятиліття в процесі рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства постало питання ефективності положень цього розділу в усій системі нормативного регулювання цивільних відносин.

Дослідження місця та призначення положень Розділу III Книги першої ЦК України у системі координат правової регламентації цивільних відносин, якому присвячена ця стаття, здійснюється у двох напрямках: вертикальному та горизонтальному. Вертикальний покликаний дослідити співвідношення положень Розділу III Книги першої ЦК України з урахуванням ієрархії актів цивільного законодавства, а саме з Конституцією України як актом, що становить основу цивільного законодавства, та спеціальними законами. Горизонтальний напрям дослідження передбачає співвідношення положень Розділу III Книги першої ЦК України з іншими положеннями ЦК України (зокрема, Книгами II–VI), які забезпечують правову регламентацію окремих сфер цивільних відносин.

Така векторність дослідження поставленого питання зумовлена тим, що питання правової регламентації відносин з приводу об'єкта не може обмежуватися виключно Розділом III Книги першої ЦК України, оскільки без об'єктних правовідносин не буває. Тому Розділ III Книги першої ЦК України, який визначає лише загальні положення про об'єкт цивільних правовідносин у питанні об'єкта, є лише початком та фундаментом правової регламентації відносин з приводу об'єкта, а закінчується така регламентація там, де закінчується регулювання цивільних відносин.

У статті обґрунтовується ключова позиція, що побудова нормативного регулювання цивільних відносин щодо об'єкта цивільних прав повинна здійснюватися без дублювань нормативних положень, з чітким розумінням того, які норми за своїм змістом повинні бути розміщені в певному нормативно-правовому акті відповідно до його ієрархії. Це забезпечить ефективне та комплексне правове регулювання цивільних відносин, а не формування значної нормативної бази, яка більшою мірою не несе жодного регламентаційного навантаження.

Ключові слова: об'єкт цивільних правовідносин, правова регламентація цивільних відносин, Розділ III Книги першої ЦК України, співвідношення положень ЦК України та Конституції України, співвідношення положень ЦК України та спеціальних законів.

Khodyko Yurii. Correlation of provisions of Section III of Book I of the Civil Code of Ukraine with the other parts of the Civil Code of Ukraine, Constitution of Ukraine and special acts

The adoption of the Civil Code of Ukraine in 2003 was marked for civil legislation as the emergence of the new Section III "Objects of the Civil Law" of Book I of the Civil Code of Ukraine, which was unknown by the civil legislation before. In approximately two decades there appeared the question as to the effectiveness of provisions of such section in the whole system of normative regulation of civil relations in the course of recodification (update) of the civil legislation.

The analysis of the place and setting of provisions of Section III of Book I of the Civil Code of Ukraine in the coordinate system of legal regulation of civil relations, to which this article is

dedicated, is carried out in two directions: vertical and horizontal. The vertical direction is called to analyse the correlation of provisions of Section III of Book I of the Civil Code of Ukraine with regard for the hierarchy of acts of civil legislation namely with the Constitution of Ukraine as the act, which is a basis of the civil legislation and special acts. The horizontal direction of analysis anticipates the correlation of provisions of Section III of Book I of the Civil Code of Ukraine with the other provisions of the Civil Code of Ukraine (in particular, Book II–VI), which ensure the legal regulation of specific spheres of civil relations.

Such vector of analysis of the raised question is caused by the fact that the question of legal regulation of relations regarding the object cannot be limited exclusively by Section III of Book I of the Civil Code of Ukraine because there are no object legal relations. Therefore, Section III of Book I of the Civil Code of Ukraine, which determines only general provisions about the object of civil legal relations on object matters, is only the beginning and basis for the legal regulation of relations regarding object. Such regulation is determined where the regulation of civil relations is determined.

This article proves the key position that normative regulation of civil relations regarding the object of civil rights is to be structured without double-counting of normative provisions as well as with a clear understanding of which norms intrinsically are to be placed in the definite normative legal act according to its hierarchy. This will ensure the effective and complex legal regulation of civil relations, but not the formation of a significant regulatory framework, which, mainly, doesn't bear any regulatory loading.

Key words: *object of civil legal relations, legal regulation, civil relations, Section III of Book I of the Civil Code of Ukraine, correlation of provisions of the Civil Code of Ukraine and Constitution of Ukraine, correlation of provisions of the Civil Code of Ukraine and special acts.*

З часу прийняття ЦК України у 2003 році і набрання ним чинності 01 січня 2004 року пройшло досить багато часу, що дає повне право проаналізувати регламентаційну ефективність положень як самого ЦК України, так і ЦК України в єдності з іншими нормативно-правовими актами, які становлять систему актів цивільного законодавства. Це дасть можливість відповісти на питання: чи виконуються ті завдання, які ставилися законотворцем, коли вводилися відповідні нормативні положення.

Утворення 17 липня 2019 року постановою Кабінету Міністрів України [1] робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України та в подальшому підготовка Концепції оновлення ЦК України [2] заклали підґрунтя для оновлення ЦК України з урахуванням як трансформаційних процесів у суспільстві, так і наукових цивілістичних доробків.

Одним із ключових питань у правовому регулюванні Книги I «Загальні положення» ЦК України є питання об'єкта цивільних правовідносин. Питанню правової регламентації відносин з приводу об'єкта ЦК України присвятив Розділ III Книги першої «Об'єкти цивільних прав» (ст. 177–201), який є новим для нашого цивільного законодавства, оскільки Цивільний кодекс Української РСР (1963 р.), який регулював цивільні відносини до набрання чинності

чинним Цивільним кодексом, не містив загальних положень про об'єкти цивільних прав.

Фундаментальною тезою в правовій регламентації відносин з приводу об'єкта є те, що, на відміну від більшості питань, які регулюються цивільним законодавством, питання об'єкта не може обмежуватися виключно межами Розділу III Книги першої ЦК України. Оскільки цивільні правовідносини, які складаються між учасниками, не можуть бути без об'єкта, позаяк без об'єктних правовідносин не буває. Об'єкт є центральним складником будь-яких правовідносин, які обертаються навколо нього. Специфіка об'єкта в поєднанні зі спрямованістю правового регулювання (той результат, що необхідно досягнути в процесі правової регламентації) – це два ключові складники правовідношення, які визначають комплекс правових засобів, що формують будь-яке цивільне правовідношення.

Тому Розділ III Книги першої ЦК України у питанні об'єкта є лише початком та фундаментом правової регламентації відносин з приводу об'єкта, а закінчується така регламентація там, де закінчується регулювання цивільних відносин.

Місце та призначення положень Розділу III Книги першої ЦК України у системі координат правової регламентації цивільних

відносин має два напрями: 1) вертикальний у співвідношенні ієрархії нормативно-правових актів, що становлять систему актів цивільного законодавства, та 2) горизонтальний – співвідношення положень Розділу III Книги першої ЦК України з іншими книгами Цивільного кодексу, зокрема, такими як речове право, зобов'язальне право, право інтелектуальної власності, спадкове право тощо.

Вертикальний напрям правової регламентації цивільних відносин у нас визначений у ст. 4 ЦК України, який включає Конституцію України, ЦК України, спеціальні закони, підзаконні нормативні акти. Такий ієрархічний порядок актів цивільного законодавства вказує на те, що є положення, яким ЦК України повинен підпорядковуватися, і є положення, які повинні базуватися на ЦК України. Головне завдання законодавця – побудувати нормативне регулювання таким чином, щоб ієрархічність норм відповідала рівню нормативно-правового акта, не допускаючи повторів, протиріч у правовій регламентації, створюючи єдиний взаємоузгоджений дієвий нормативно-правовий механізм регулювання цивільних відносин.

Відсутність повторюваності та суперечностей положень повинна дотримуватися і в межах горизонтального напрямку, оскільки недотримання цього підходу має негативне значення. Призначення будь-яких нормативних положень є не їх обсяг, а регламентаційне навантаження, яке вони створюють в усьому комплексі забезпечення правового регулювання цивільних відносин.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 ЦК України Конституція України становить основу цивільного законодавства України. Положення Конституції наділені найвищою юридичною силою, а всі закони та інші нормативно-правові акти повинні прийматися на їх основі та відповідати ним.

Частина перша ст. 192 та ч. 2 ст. 201 ЦК України, які розміщені в Розділі III Книги першої ЦК України, є дублюючими нормами ст. 99 та ст. 3 Конституції України відповідно. Таке дублювання не створює на рівні норм ЦК України жодного регламентаційного навантаження, оскільки вказані норми Конституції України за своїм характером мають всезагальне нормативно-правове значення, а не виключно приватноправове.

Крім того, вони не відображають особливості цивільно-правового регулювання. Навіть якщо уявити таку ситуацію, що ст. 4 ЦК України не визначала Конституцію України як основу цивільного законодавства, то від цього сутність і значення положень Основного Закону, їх регламентаційний вплив на регулювання цивільних відносин не змінився.

ЦК України не повинен просто дублювати Основний Закон, а здійснювати реалізацію та деталізацію конституційних норм в їх приватноправовому складнику. Що безпосередньо і зроблено ЦК України, але вже у спеціальних положеннях, що стосуються відповідної сфери регулювання. Це є правильним і відповідає ієрархії норм Конституції України як Основного Закону держави та ЦК України як основного акта цивільного законодавства. Реалізації ст. 3 Конституції України (дублююча норма ч. 2 ст. 201 ЦК України) в її цивільно-правовому складнику присвячена вся Книга II «Особисті немайнові права фізичної особи» ЦК України. Водночас реалізація положень ст. 99 Конституції України (дублююча норма ч. 1 ст. 192 ЦК України) на рівні ЦК України проявляється в тому, що гроші є об'єктом права власності, гроші можуть виступати предметом договору, бути засобом платежу у разі виконання зобов'язань або є еквівалентом у відшкодуванні заподіяної матеріальної або моральної шкоди тощо.

Розміщення положень про об'єкти в Книзі першій ЦК України визначає характер таких положень як загальних, чим зумовлює їх зміст. Зокрема, виключається можливість детальної правової регламентації відносин з приводу того чи іншого об'єкта з використанням всього комплексу правових засобів, що формують правовий режим відповідного об'єкта. Водночас загальні положення про об'єкти повинні містити загальні питання об'єкта цивільних правовідносин та за необхідності концептуальні положення про окремі об'єкти, які будуть визначати спрямованість правової регламентації цивільних відносин з приводу такого об'єкта для всієї системи актів цивільного законодавства. Як це, наприклад, у ЦК України зроблено щодо тварин (ст. 180). Стаття закріпила концептуальні положення цивільно-правової регламентації відносин щодо тварин, вказавши, що, по-перше, тварини є самостій-

ними об'єктами у системі об'єктів цивільних правовідносин, по-друге, на тварин поширюється правовий режим речей, якщо інше не буде встановлено законом.

Регламентация відносин з приводу певного об'єкта на рівні спеціального закону повинна відбуватися тоді, коли обсяг правової регламентації і класична структура Цивільного кодексу не дозволяють її здійснювати на рівні ЦК України, а відносини потребують детального та комплексного регулювання, здебільшого навіть у поєднанні приватних і публічних норм. Важко уявити розміщення в ЦК України всього комплексу цивільно-правових норм, наприклад, щодо інформації, цінних паперів або віртуальних активів тощо. У такому разі Розділ III Книги першої ЦК України набуває значення для правової регламентації відносин щодо певного об'єкта лише в межах загальних питань об'єкта цивільних правовідносин.

Водночас доповнювати Розділ III Книги першої ЦК України нормами загального характеру (а не концептуального) щодо правового регулювання відносин певного об'єкта немає сенсу, оскільки буде відбуватися просте дублювання загальних норм спеціального закону. Як це нині є, наприклад, з цінними паперами, комплексна правова регламентація відносин щодо яких здійснюється спеціальним Законом України «Про ринок капіталу та організовані товарні ринки» [3]. Глава 14 Цінні папери (ст. 194–198), яка розміщена в Розділі III Книги першої ЦК України, містить вибіркові та неповні норми, такі, що не відображають загальну концепцію правової регламентації відносин з приводу цінних паперів як об'єктів цивільних правовідносин, а лише дублюють окремі норми вище зазначеного спеціального закону. В зазначені норми ЦК України про цінні папери на виконання вимоги абз. 3 ч. 2 ст. 4 Цивільного кодексу час від часу вносяться зміни у разі зміни ідентичних норм спеціального закону, проте від цього регламентаційне навантаження вказаних норм не змінюється. Позаяк положення Глави 14 Цінні папери ЦК України та норми спеціального закону розглядаються як загальна та спеціальна норма, а тому норми Глави 14 ЦК України на практиці як такі не застосовуються.

Останнім часом є певна правильна тенденція українського законодавця (але слід

визнати, вона не завжди дотримується, наприклад, щодо цінних паперів, інформації (ст. 200 ЦК України) тощо) з недопущення (усунення) такого дублювання. Зокрема, Прикінцеві та перехідні положення проекту Закону України «Про віртуальні активи» [4] містили положення про доповнення Розділу III Книги першої ЦК України статтями про «Віртуальні активи», зміст яких був ідентичний окремим загальним статтям самого спеціального закону. В кінцевій редакції прийнятого Закону України «Про віртуальні активи» [5] вказані доповнення до ЦК України були виключені, чим було не допущено дублювання норм ЦК України та спеціального закону. До прикладу, аналогічна ситуація була із суб'єктами – юридичними особами, коли законодавець усунув дублювання норм ЦК України та спеціального закону з прийняттям Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [6], яким назву підрозділу 4 § 1 глави 8 «4. Товариство з обмеженою відповідальністю» та статті 140–151 ЦК України були виключені.

Такого роду «очищення» ЦК України від дублюючих норм спеціального закону не призведе до наявності прогалин у правовій регламентації цивільних відносин, оскільки вказані норми не створюють регламентаційного навантаження, а лише збільшують обсяг нормативної бази. Загальний характер Книги першої ЦК України, яка водночас наповнена загальними питаннями про об'єкти цивільних правовідносин, відповідає рівню ЦК України як нормативно-правового акта, що забезпечує найбільшу сферу правової регламентації відносин у державі, а саме приватну. Крім того, ЦК України – основний акт цивільного законодавства, але не єдиний у системі нормативного забезпечення регулювання цивільних відносин. Забезпечення ефективного і комплексного регулювання найбільшої сфери суспільних відносин не є і не може бути сконцентроване в одному акті. Водночас кваліфікація положень спеціального закону як цивільно-правових забезпечується за рахунок ст. 1 ЦК України, яка визначає предмет та метод регулювання і поширює свою дію як на положення Цивільного кодексу, так і положення спеціальних законів.

У контексті співвідношення Розділу III Книги першої ЦК України і положень

спеціального закону слід відзначити, що положення вказаного розділу містять значну частину статей (ст. 180, 192, 193, 199, 200 ЦК України), зміст яких зводиться до того, що правовий режим відносин з приводу того чи іншого об'єкта визначається спеціальним законом. З огляду на те, що Розділ III Книги першої ЦК України є загальними положеннями про об'єкти, а актом цивільного законодавства є не лише ЦК України, тому видається правильним на рівні ЦК України у Розділі III Книги першої такі положення сформулювати як загальну норму для всіх об'єктів і закріпити її у ст. 177 ЦК України [7]. Це, своєю чергою, усуне наявність у ЦК України великої кількості норм щодо різних об'єктів одного змісту.

Співвідношення Розділу III Книги першої ЦК України з іншими положеннями ЦК України стосується окремих сфер правової регламентації цивільних відносин, що врегульовані в ЦК України в окремих Книгах II–VI. Як і у випадку зі спеціальними законами Розділ III Книги першої ЦК України стосовно інших частин повинен застосовуватися в частині загальних питань про об'єкти цивільних правовідносин.

Інші частини ЦК України в межах свого предмета регулювання (речове, зобов'язальне тощо) можуть регулювати

питання відносин з приводу того чи іншого об'єкта як певні аспекти, так і комплексно. Зокрема, такі об'єкти, як результати робіт та послуги, регулюються комплексно Книгою V Зобов'язальне право ЦК України, оскільки ці об'єкти є об'єктами виключно зобов'язальних правовідносин. Водночас відносини з приводу тварин як об'єктів на рівні окремих положень ЦК України регулюють лише певні аспекти (речове право – набуття та припинення права власності на тварин, зобов'язальне – перехід (купівля-продаж, дарування тощо), спадкове право – перехід тварин у власність від спадкодавця до спадкоємців).

Правове регулювання відносин щодо об'єктів на рівні окремих положень ЦК України слід розглядати як спеціальні положення стосовно Розділу III Книги першої ЦК України та загальні стосовно норм спеціального закону.

Таким чином, побудова нормативного регулювання цивільних відносин без дублювань з чітким розумінням того, які норми за своїм змістом повинні бути розміщені в певному нормативно-правовому акті відповідно до його ієрархії, що входить у систему актів цивільного законодавства, забезпечить формування дієвої правової регламентації найбільшої сфери суспільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 року № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-%D0%BF#n9> (дата звернення: 08.08.2022).
2. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
3. Про ринок капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23 лютого 2022 року № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (дата звернення: 08.08.2022).
4. Про віртуальні активи : Закон України (проект). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3637&skl=10 (дата звернення: 08.08.2022).
5. Про віртуальні активи : Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 08.08.2022).
6. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06 лютого 2018 року № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> (дата звернення: 08.08.2022).
7. Ходико Ю.Є. Концепція ст. 177 ЦК України та її значення для правової регламентації цивільних відносин. *Доктрина приватного права: традиції та сучасність* : матеріали ХХ наук.-практ. конф., присвяч. 100-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В.П. Маслова (Харків, 4 лют. 2022 р.). Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. цивіл. права № 1, Каф. цивіл. права № 2, Нац. акад. прав. наук України, Від-ня цивіл.-прав. дисциплін, Харків. обл. осередок Всеукр. гром. орг. «Асоц. цивілістів України». Харків : Право, 2022. 309 с.